

УДК [336.742:341.324](477)"1941/1944"

О. О. КЛИМЕНКО*

ГРОШОВИЙ ОБІГ У ТРАНСНІСТРІЇ У РОКИ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944)

Розкрито окремі аспекти монетарної політики фашистської Німеччини та Румунії в окупованій ними Трансністрії крізь призму застосування різних видів окупаційної валюти.

Ключові слова: губернаторство Трансністрія; боністика; Рейхсбанк; імперські кредитні каси; монетарна політика; окупаційні гроші.

Однією з характерних рис гітлерівського “нового порядку” в роки Другої світової війни є активна участь фінансово-банківських інституцій Німеччини та її союзників у пограбуванні окупованих регіонів України через надмірну емісійну діяльність та застосування різних видів окупаційних валют. На жаль, цей, винесений у заголовок нашої статті, винятково важливий та актуальний для вітчизняної історії соціально-економічний аспект поки що не знайшов достатнього відображення у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

30 серпня 1941 р. у м. Тігіні (Бендери) представники Німеччини та Румунії підписали договір про створення окупаційного регіону з особливим статусом Трансністрія (від румунської назви ріки Дністер-Ністру). До нього увійшли нинішня Одеська область, південь Вінницької та захід Миколаївської областей. Трансністрія була під управою цивільного губернатора, який призначався диктатором І. Антонеску, румунським цивільним губернатором, штаб – квартиру якого після 17 жовтня 1941 р. перенесли із Тирасполя до Одеси¹. Незважаючи на те, що Румунія одержала від Німеччини мандат лише на здійснення тимчасового управління та економічної експлуатації цього адміністративно-територіального утворення, вона вважала Трансністрію своєю військовою здобиччю, тому намагалася проводити тут незалежну політику. І. Антонеску на засіданні уряду 26 лютого 1942 р. оголосив: “Не є секретом, що я не схильний випускати з рук те, що придбав. Трансністрія мусить стати румунською територією, ми зробимо її румунською, вигнавши звідти всіх чужинців... Ми маємо створити життєвий простір для румунів”². Разом з тим, Бухарест ніколи не заявляв відкрито про свої домагання на Трансністрію,

* *Клименко Олег Олександрович* – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Тернопільської області.

Зразки румунських окупаційних грошових знаків для Трансністрії вартістю 24 леїв, котрі так і не потрапили до обігу.

виявляв певну обережність, передусім через побоювання, що Угорщина стане розцінювати цей крок як компенсацію за Північну Трансильванію³.

Вказані обставини не завадили І. Антонеску 16 грудня 1941 р. дати усну вказівку губернаторові Трансністрії Алексіану: “Дійте там так, неначе влада Румунії встановилася на цій території на два мільйони років”⁴. Коментуючи румунські домагання на землі між Дністром та Південним Бугом, Гітлер 16 липня 1941 р. на нараді в ОКВ безапеляційно заявив: “...ми самі... маємо усвідомлювати, що ми з цих областей ніколи вже не підемо”⁵.

Для глибшого розуміння румунської та німецької монетарної політики в цьому окупованому регіоні України, автор більш розлого подає характерні аспекти співпраці двох союзних держав у валютно-фінансовій галузі, які певним чином проявилися у Трансністрії.

Румунське керівництво, реалізуючи свої мілітарні амбіції, значну долю воєнних видатків переклало на єврейське населення країни, прагнучи мати від нього якомога більший економічний зиск, а тому, незважаючи на гострі звинувачення Німеччини у надмірному лібералізмі, в цілому утримувалося від резонансних акцій щодо його знищення та “цілковитого розв’язання єврейського питання”, як це було в окупованих німцями країнах. Після того, як Румунію влітку 1941 р. Німеччина втягнула у війну проти Радянського Союзу, у Бухаресті урядові закони доступу до єврейської власності отримали новий акцент. Наприкінці липня 1941 р. румунський міністр фінансів примусив столичну єврейську общину підписатися на воєнну позику на загальну суму 10 млрд. леїв. Румунські євреї повинні були здавати золото, срібло, прикраси і цінності в скарбницю, їх оподатковували у 4 рази вище, ніж звичайних громадян. 16 травня 1942 р. набрав чинності декрет про запровадження єврейського колективного платежу – воєнної контрибуції на суму 4 млрд. леїв, що дозволило задовольнити потреби армії на один місяць⁶. Подібні факти спостерігалися і в окупованих румунськими військами територіях України. У листопаді 1941 р. “Одесская газета” умістила оголошення: “Усі особи єврейського походження, які проживають в Одесі, зобов’язані до

Зразки румунських окупаційних грошових знаків для Трансністрії вартістю 600 леїв, котрі так і не потрапили до обігу.

12 години 19 листопада 1941 р. повідомити про всі наявні в них дорогоцінні предмети, коштовні камені та метали (платина, золото, срібло) – у будь-якій формі”⁷.

Вказані експропріації приносили величезні прибутки румунській державі і зменшували тягар війни для титульної нації, оскільки від 25 до 33 % румунського воєнного бюджету покривалося за рахунок примусового оподаткування євреїв та безконтрольного пограбування окупованих регіонів України*. Разом з тим, понад 40 % бюджетних видатків Румунії йшло на утримання розквартированих у країні частин вермахту, що було надто загрозливим фактором для національної економіки. У зв’язку з вказаними обставинами німецько-румунські стосунки, що породжувалися проблемою утримання на території Румунії частин вермахту, завжди були надзвичайно складними і неоднозначними.

Директор Рейхсбанку Рудольф Заттлер 31 грудня 1940 р. на виклик міністра закордонних справ Йоахіма Ріббентропа негайно прилетів у Бухарест, щоб підтримати німецького посла Германа Нойбахера під час переговорів з румунським урядом про грошове забезпечення частин вермахту у Румунії⁹. Перемовини виявилися важкими, оскільки 60-тисячний німецький військовий контингент для безперебійного постачання продовольством потребував готівкою 7–8 млрд. леїв на рік, тоді як воєнний державний бюджет Румунії складав тільки близько 30 млрд. леїв. Зрозуміло, що без німецької фінансової допомоги утримання частин вермахту ставало для уряду Румунії непосильним тягарем. Зазвичай, згідно з відпрацьованою схемою, румунська валюта для потреб вермахту надавалася Румунським національним банком на основі клірингу, за наявності відповідного кредиту для Румунії у Рейхсбанку. Однак у зв’язку з ескалацією війни на території Румунії окрім постійного контингенту вермахту стали часто затримуватися ешелони з німецькими військами,

* За румунськими даними, наприкінці війни загальна вартість награбованого в СРСР майна (переважно в Україні – авт.) становила 948 млрд. леїв за довоєнним курсом. Для порівняння: видаткова частина державного бюджету Румунії у 1941/42 рр. становила всього 160 млрд. леїв.⁸

Зразки румунських окупаційних грошових знаків для Трансністрії вартістю 1200 леїв, котрі так і не потрапили до обігу.

технікою, майном. Ці затримки почасти тривали тижнями, а іноді й місяцями, тому виникала потреба організувати їх ефективне постачання, що було важко зробити через стрімке знецінення лея.

На 13 вересня 1941 р. надані Берліном кредити Румунії досягали вже 15,5 млрд. леїв, усе ж частина румунського державного боргу в перші місяці 1941 р. зросла на 41,4 %. А за станом на лютий 1942 р. вермахт вже потребував 16 млрд. леїв готівки¹⁰. Як вважали німецькі та румунські фахівці, у такій ситуації румунська національна валюта могла у будь-який момент стати на грань катастрофи, що викликало б соціальну напругу в суспільстві, різкий спад виробництва. Ситуацію ускладнювала й та обставина, що, на відміну від Німеччини з її жорсткою монетарною політикою та використанням для різних окупованих територій декількох видів воєнних грошей Румунія так і не перевела свою валюту на воєнний лад. З обігу, фактично до закінчення війни, не були вилучені золоті і срібні монети, а також монети з кольорових металів.

Румунська влада почала вимагати від Німеччини суттєвого зменшення німецьких контингентів у Бессарабії, Північній Буковині та Трансністрії, на що ОКВ зі стратегічних міркувань не могло погодитися. Починаючи з липня 1941 р. румунський уряд все більше і більше наполягав, щоб Берлін частину отриманих від Румунії товарів оплачував золотом, що, на переконання керівника Національного банку Румунії А. Оттолеску, сприяло б покращенню забезпечення національної валюти лея. Окремі консультанти Гітлера ці вимоги Румунії називали нахабством, оскільки вони вбачали у них небезпеку для економіки Рейху¹¹.

Німецький посол у Румунії Герман Нойбахер, який досконало знав румунські фінансові проблеми, також підтримував слушні вимоги Бухареста. При цьому він опирався на думку німецьких фінансових експертів, які пропонували стабілізувати румунську грошову одиницю шляхом німецьких валютних ін'єкцій і одночасно через вдосконалення румунської валютної політики. Послу вдалося переконати керівництво МЗС та інших компетентних керівників Рейху задля спільної справи піти назустріч побажанням румунської сторони¹². Для стабілізації лея з Рейхсбанку в Румунський національний банк вже на початку 1942 р.

були направлені два транші загальною кількістю 18 тонн золота. Після цієї принципової поступки німецької сторони самовпевнений диктатор І. Антонеску при переговорах з ОКВ, як “говорили злі язики” у Рейхсбанку, став сперечатися “з приводу кожного лея”¹³.

Розгром військ під Сталінградом викликав гостру кризу фашистської диктатури Антонеску, різко загострив німецько-румунські відносини¹⁴. У цих складних умовах німецьке військово командування з січня 1943 р. пішло на максимальну економію і кількісне зменшення румунської валюти серед військовослужбовців вермахту, щоб не підривати її курсу. Активніше стали використовуватися внутрішні грошові знаки вермахту. Однак несприятливий для Рейху хід воєнних дій змусив ОКВ додатково передислокувати в Румунію нові німецькі військові з'єднання, що в свою чергу вимагало пошуку резервів фінансування воєнних шпиталів, а також баз постачання.

Берлін, з огляду на дефіцит часу, пішов на впровадження подальших невідкладних “аварійних заходів.” Керівник гітлерівського зовнішньополітичного відомства Йоахім Ріббентроп та румунський міністр закордонних справ і віце-прем'єр уряду Міхай Антонеску за участі рейхсміністра економіки та керівника Рейхсбанку 11 січня 1943 р. уклали таємну угоду про поставку 30 тонн золота вартістю приблизно 84 млн. імперських марок. Окрім того, імперський уряд зобов'язався додатково протягом 6-ти місяців перевести у Румунський національний банк 43 млн. швейцарських франків¹⁵. Мета вказаної золотої трансакції – запобігання продажу за спиною Німеччини румунських експортних товарів воєнного призначення в Швейцарію. На думку німецьких фахівців, цими засобами румунський уряд, у зв'язку з величезними втратами своєї армії на Східному фронті, міг би стабілізувати валютне становище в країні, принаймні на короткий час, і здійснювати за швейцарські франки закупівлю зброї, спорядження для формування нових військових частин. Німецьку сторону насамперед цікавило, щоб ці кошти спрямовувалися саме на зміцнення боєздатності румунської армії. Пріоритетними проблемами на той час були переозброєння німецькою бронетехнікою танкової дивізії “Велика Румунія” та добудова оборонної позиції “Траян”¹⁶.

Таким чином, за золото і швейцарські франки, Рейх отримував життєво важливі румунську нафту і сільськогосподарські продукти, а також гарантоване зобов'язання Румунії платити з 1 жовтня 1942 р. щомісячно 525 млн. лей на утримання солдатів вермахту в Румунії¹⁷.

Під час особистої зустрічі І. Антонеску з А. Гітлером й окремими керівниками вермахту в замку Раєнбург у січні 1943 р. вкотре обговорювали питання щодо труднощів у поставці румунської валюти німецькому контингенту. Керівництво ОКВ намагалось заспокоїти І. Антонеску: “ми знаємо про становище з леєм, дякуючи нашому представнику генералу Райнеке, і просимо в інтересах спільного ведення війни продовжити

фінансування вермахту”. Члени румунської делегації, на думку супроводжуючого їх німецького офіцера, в цілому погодилися з аргументами німецької сторони¹⁸. Однак 2 лютого 1943 р. І. Антонеску несподівано виявив непоступливість – оголосив про відмову румунського уряду від платежів вермахту і погодився їх регулярно здійснювати лише при згоді німецьких службових інстанцій, згідно з попередньою домовленістю і календарним планом, направляти в Румунію золото¹⁹.

Німецькі службові інстанції в Бухаресті, реагуючи на рішення румунських урядовців, вимагали у рейхсміністра фінансів та директорату Рейхсбанку якомога швидше здійснити хоча б обмежені поставки банківського золота. Їх тривожні сигнали були почуті, й 15 лютого 1943 р. перший транспорт, залишивши золотий склад Рейхсбанку, попрямував до Бухаресту. В останню хвилину цієї протокольної передачі компетентні чиновники Рейху внесли корективи, згідно з якими кількість золота скорочено на третину, тобто на 19998820,57 рейхсмарок. Як наслідок, румунський міністр фінансів з відстрочкою на один місяць відмовився здійснювати платежі німецькому вермахту в повному обсязі. І лише тоді, коли Рейхсбанк 15 і 18 квітня та 2 травня доправив решту золота, вони, зрештою, відновилися²⁰.

Віце-президент Рейхсбанку Пуль виступив проти того, щоб з Бухарестом розраховуватися золотом, і намагався чинити перешкоди румунським вимогам. Саме з його ініціативи відповідальні чиновники внесли корективи у бік суттєвого зменшення поставок німецького золота в Румунію. Однак він змушений був піти на поступки, оскільки прекрасно розумів, що уряд Румунії “хвилювало, аби в час воєнних поразок золотий запас перебував у Румунському національному банку як один із основних стабілізуючих чинників для валюти країни”. Іншої альтернативи для підтримки курсу лея ні Пуль, ані його колеги з Рейхсбанку просто не мали²¹.

Нова ситуація на Східному фронті, яка виникла у зв'язку з наступом Червоної армії, вихід її на Південний Буг, поставила перед керівниками Третього рейху питання про долю Румунії як головного їхнього союзника. Вже наприкінці січня 1944 р. ОКВ прийняло рішення про необхідність введення німецьких військ в Румунію, у зв'язку з чим поставило перед військами наступні завдання: “1. Проведення заходів із масштабного посилення німецькими військами румунських і тих, які прилягають до Румунії, областей і забезпечення леями німецьких військ. 2. Охорона нафтового району Плоешти. 3. Розширення використання Трансністрії для постачання військ...”²².

9 лютого 1944 р. німецькі компетентні чиновники гарантували, що румунські зернові поставки вони і надалі оплачуватимуть золотом і пообіцяли перевести 10,3 тонн золота на румунські депозити у Швейцарському національному банку. У серпні 1944 р. представники румунсько-

го міністерства фінансів вимагали від Рейхсбанку нових надходжень золота в Бухарест, оскільки прогнозували, що командування вермахту стане наполягати на додаткових платежах для ще більшої кількості своїх солдатів, розміщених у країні. Німецький переговорний керівник вважав тоді за доцільне направити у Румунський національний банк золото на суму 20 млн. швейцарських франків за умови, якщо в Німеччину будуть і надалі надходити з Румунії зерно, боби та нафтопродукти²³.

Поставки німецького золота та переведення швейцарської валюти у Бухарест відбувалися фактично до виходу Румунії з війни. Двосторонні фінансово-економічні колізії мали суттєвий вплив і відповідні прояви у грошовому обігу на окупованих Румунією територіях, зокрема у губернаторстві Трансністрія.

Румунська влада, не маючи чітких економічних планів, довго вагалися, яку валюту запровадити у Трансністрії. Німецькі ж окупанти без вагань розпочали у вересні 1941 р. вводити в обіг банкноти імперських кредитних кас (офіційно прийняте скорочення RKKS), досвід застосування яких вони набули в окупованій Європі. Однак такі дії союзників румуни вважали образливими, тому за вказівкою І. Антонеску призупинили обмін радянських рублів на банкноти імперських кредитних кас за курсом 1:10. Після шести тижнів напружених переговорів конфлікт вдалося уладнати²⁴.

У листопаді 1941 р. румунський цивільний губернатор Трансністрії професор Г. Алексіану визнав рейхсмарку єдиним законним платіжним засобом і оголосив, що радянські рублі, починаючи з 10 грудня 1941 р., повинні вилучатися з обігу і в термін до 15 діб бути обміняні на банкноти імперських кредитних кас за курсом 20 рублів за 1 рейхсмарку. Кожна фізична особа мала право обміняти суму, яка не перевищувала 5 тисяч радянських рублів (див. док. № 1). Необхідну кількість платіжних засобів для цієї операції губернатор отримав завдяки німецькому кредиту на суму 50 млн. рейхсмарок²⁵. А в серпні 1942 р. імперське міністерство фінансів виділило Трансністрії додатковий кредит, який сягав 15 млн. рейхсмарок²⁶. Окрім того румунська армія відповідно до угоди про постачання військ на території Радянського Союзу також отримала 5 млн. рейхсмарок²⁷. Поряд з банкнотами як розмінними фракціями цивільному уряду Трансністрії передали цинкові ерзац – монети на суму 20 тисяч рейхспфенінгів, яких, як потім виявилось, катастрофічно не вистачало²⁸.

Після вилучення радянських рублів з обігу німецька марка стала у регіоні єдиним платіжним засобом. Але німецька сторона була невдоволена діями румунських властей щодо обміну валюти за надто завищеним курсом 20 рублів за 1 рейхсмарку, коли в інших окупованих регіонах реальне співвідношення склало 10 до 1. На думку німецьких фахівців, такий курс негативно впливав на стабільність ринку. Розпочалася спекуляція валютою, у якій масово взяли участь військовослужбовці німецької

та румунської армії. На “чорному” ринку ціна 1 рейхсмарки тоді досягла апогею – 70 радянських рублів²⁹. Одночасно зі знеціненням рубля стали стрімко знецінюватися банкноти імперських кредитних кас стосовно до румунського лея. Першими занепокоїлися військовослужбовці вермахту, котрі повернулися з Трансністрії. За їхніми даними, у цьому регіоні, головним чином в Одесі, почастишали випадки, коли публічно на вулицях і на ринках банкноти імперських кредитних кас обмінювали за леї значно нижче фіксованого курсу, тобто 1:40, і пропонували навіть 1:25. Інформацію про такі випадки також підтвердили службовці філії імперських кредитних кас у Бухаресті, котрі здійснювали в країні фінансовий моніторинг. На їхню думку, хронічний голод на товари призвів до того, що обмін навіть за курсом 1 рейхсмарка за 25–30 леїв ще приносив для валютних спекулянтів достатній прибуток. Хоча румунський губернатор Трансністрії знав про такі випадки, але не вживав ніяких рішучих заходів, щоб запобігти знеціненню банкнотів імперських кредитних кас у Трансністрії (див. док. № 2, 3, 5).

Аналізуючи подібні доповідні документи частин вермахту, фінансові експерти Рейхсбанку та міністерства фінансів дійшли до висновку, що така дискримінація банкнотів імперських кредитних кас стосовно до лея у Трансністрії може призвести до зниження авторитету цієї валюти як основного засобу платежу для вермахту і негативно позначитися на німецьких інтересах на Балканах та у прикордонних окупованих радянських регіонах. На підставі викладеного міністр фінансів рейху рекомендував чинити енергійний тиск на румунський уряд з приводу остаточного вирішення грошових відносин у Трансністрії. На його глибоке переконання, нагальна необхідність таких кроків викликана ще й тим, що румунські фінансисти з дозволу уряду замість банкнотів імперських кредитних кас стали впроваджувати національні гроші. При цьому рейхсміністр не виключав можливості, що румунський уряд, свідомо занижуючи курс рейхсмарки, переслідував власні валютні інтереси, щоб через впровадження лея у Трансністрії в економічному сенсі використати це губернаторство на користь Румунії (див. док. № 4). Разом з тим німецькими фінансистами визнавалося, що однією з основних причин падіння курсу рейхсмарки стало додаткове введення вермахтом в обіг надлишкової маси грошей через інтенсивні закупки у Трансністрії, яка мала обмежений запас товарів, та через платежі грошового утримання солдатам і офіцерам. Запаси товарів адміністрація регіону хотіла поповнити через їх ввезення з Румунії, що, у свою чергу, призвело до виникнення підвищеного попиту на засоби платежу в леях, за придбання яких військовослужбовці вермахту змушені платити суттєву надбавку. Губернатор Алексіану з цієї причин наказав не приймати до обігу банкноти номіналом 50 рейхсмарок, через те, що грошові знаки вказаної вартості в рамках кредиту Рейхсбанку не надавалися (див. док. № 5).

ОКВ у валютній політиці рішуче підтримало фінансового-банківські інституції Рейху, бо введення лея в обіг у Трансністрії спричиняло додаткові проблеми для вермахту, який забезпечувався переважно валютою імперських кредитних кас³⁰. Німецькі демарші, які синхронно вчинили ОКВ, Рейхсбанк та МЗС, подіяли на румунський уряд. Румунські леї залишалися у Трансністрії в підвішеному стані, оскільки офіційне їх використання чи ввезення в цей регіон було заборонено. Попри все румунська валюта вільно продавалася на “чорному” ринку поряд з англійським фунтом та американським доларом.

Влітку 1942 р. у Трансністрії стала гостро відчуватися нестача розмінних грошей і, щоб подолати цю проблему, румунська влада вирішила як допоміжну валюту емітувати розмінні леї та рейхспфенінги. Однак імперське міністерство фінансів категорично виступило проти цих намірів союзників, які суперечили монетарній політиці Рейху³¹.

Після осіннього збору врожаю 1942 р., коли на ринку 1 кг. сала можна було купити за 22 RKKS, ковбаси – за 8 RKKS, а хліба – за 3 RKKS, Бухарест ще раз зробив спробу легалізувати лей у Трансністрії для економічної інтеграції регіону в Румунію, однак його дії виявилися лише черговим фарсом³². Суперечності, які виникали між союзниками, а також проблеми, пов’язані з забезпеченням товарами Одеси, змусили румунську владу посилити репресії за незаконні валютні операції з леями аж до введення смертної кари. Після цього вже ніхто не намагався до Сталінградської битви усунути рейхсмарку з грошового обігу.

Після “сталінградської катастрофи”, в умовах різкого підвищення ціни на продовольство, щоб за допомогою обміну валюти призупинити падіння лея, румуни наважилися ще на один ризикований і безуспішний фінансовий крок – впровадження нового виду окупаційних грошей для того. 1 квітня 1943 р. Інституція фінансування міжнародної торгівлі (Institutul de Finantare Externa), скорочено “Infineks”, емітувала спеціальні кредитні бони для Трансністрії вартістю 1, 6, 24, 120, 600 і 1200 лей. Вперше докладну проілюстровану інформацію про них подали румунські дослідники О. Лучіан, Г. Буздуган і К. Опреску³³, а згодом американець російського походження М. Грібанов³⁴.

Незвичні номінали цих платіжних засобів були викликані співвідношенням лея і рейхсмарки (1 рейхсмарка = 60 леям). Їх оформлення з використанням якісного паперу з філігранями для крупних номіналів базується на характерних для румунського дизайну народних мотивах (румунська православна церква, візантійський хрест, селянські хати, річка, човен, соняшник і т. п.) Наклад віддрукованих банкнот досить великий, про що свідчать семизначні серійні номери. Однак через різке заперечення німецького командування вказані грошові знаки в обіг так і не потрапили – були утилізовані на румунській фабриці держзнаку. Сьогодні у музейних збірках і приватних колекціях перебуває один повний та два неповні комплекти цих банкнот³⁵.

Перед реальною загрозою розмінної кризи німецьке командування як виняток змушене було дозволити румунській адміністрації випустити тимчасові паперові знаки вартістю 0,5 та 0,10 рейхсмарки, які перебували в обігу до травня 1943 р. Однак наприкінці травня 1943 р. обмінні пункти в Одесі отримали вказівку управління імперських кредитних кас більше не використовувати в розмінних операціях бони локального випуску, а також з метою економії обмежити курсування 50 пфенінгових банкнотів імперських кредитних кас. Замість них в обіг повернули радянську валюту вартістю 1, 3 і 5 рублів, достатні запаси якої перебували у розпорядженні румунських властей ще з 1941 р.³⁶

Таким чином, фінансово-банківські інституції Третього рейху, опрацьовуючи проблеми забезпечення вермахту та окупаційної адміністрації грошима, підходили до їх розв'язання доволі виважено і прагматично, використовуючи різні види окупаційних валют залежно від військово-політичної обстановки. Для унеможливлення додаткових витрат своєї валюти, інших активів (золото, іноземна валюта) для потреб стабілізації неефективної румунської національної грошової системи у Трансністрії вони, посилаючись на особливий статус цього регіону, заборонили румунам її запроваджувати.

На відміну від інших окупованих фашистами країн Європи, де, як правило, воєнні марки були вилучені з обігу майже одразу після закінчення бойових дій шляхом обміну на місцеву валюту, в окупованій Трансністрії вони випускалися без всякого обмеження до кінця війни, тим самим наносячи їй населенню набагато більші матеріальні збитки, ніж іншим європейським народам. Жорстка монетарна політика фінансово-банківських органів Німеччини дозволила утримувати курс марки від обвальної інфляції практично до кінця Другої світової війни.

№ 1

Цивільний уряд Трансністрії

Розпорядження № 24

Ми, маршал Румунії Іон Антонеску, старший командир вермахту, і цивільний губернатор професор Г. Алексіану підписали правочинний декрет №1 від 19 серпня 1941 р. в Тігіні, на підставі якого

Наказую:

Арт. 1. В окупованих районах Трансністрії єдиним засобом платежу є банкноти імперських кредитних кас.

Арт. 2. Рублі з 10 грудня 1941 р. протягом 15 днів вилучити з обігу.

Арт. 3. Обмінний курс рубля встановлюється наступний: 1 рейхсмарка банкнотами імперських кредитних кас = 20 рублям.

Арт. 4. Власники рублів з метою їх обміну повинні завчасно повідомити обмінні каси й інші законно встановлені місця, котрі відкриваються в окремих префектурах.

Арт. 5. Ніхто не може обміняти більше, ніж 5 тисяч рублів. Якщо є сумніви щодо походження грошей, власник повинен довести, що він має право їх мати. Більші суми можливо обміняти тільки у губернаторстві на підставі особливого дозволу.

Арт. 6. Після закінчення вказаного в наказі терміну обміну платіжна сила рубля припиняється.

Тирасполь, 21 листопада 1941 р.

Губернатор професор Г. Алексіану.

За дорученням зондерфюрер // Підпис

Машинопис, BA Berlin, R 29/111, Verfügung № 24 vom 21. 11. 1941. Zivilgouvernement von Transdnistriem.

№ 2

Бухарест, 26 червня 1942 р.

Керівник Імперської кредитної каси.

№ 27/42 V. Конфіденційно!

Головному управлінню імперських кредитних кас. Берлін, С 111.

Стосовно валютного становища в Трансністрії

У зв'язку з моїм звітом про відрядження від 24 числа цього місяця і, посилаючись на сьогоднішній телефонний дзвінок пана райхсбанкратата Гюне, я повинен додатково повідомити наступне. Сьогодні у мене була бесіда з членом правління Румунського національного банку паном адміністратором Ромнікеану про мої враження від поїздки у Трансністрію щодо її валютної і цінової галузі. Я повідомив пана Ромнікеану, що засоби платежу в леях, які знаходяться в обігу в Одесі, за курсом від 30 до 50 леїв за 1 рейхсмарку в купюрах імперських кредитних кас, також пропонуються за подібним курсом співвідношення купюр імперських кредитних кас до лея і в Бесарабії особам, які проїжджають через Трансністрію. У подальшому я зауважив, що ціни на всі товари в Одесі в рейхсмарках (співвідношення 60:1) у декілька разів вищі, ніж внутрішні румунські ціни, і що через це отримувана висока рентабельність створює основний стимул для чорного обміну купюр імперських кредитних кас на леї за вищезгаданим курсом у торгівлі товарами. Відповідно до цього я запитав пана Ромнікеану, чи Румунському національному банку відомі вказані прояви девальвації купюр імперських кредитних кас у порівнянні з валютою лей і чи розпочаті хоча б якісь заходи допомоги проти таких валютних спекуляцій?

Пан Ромнікеану відповів, що він вже чув, що навіть у нелегальній торгівлі валютний курс ще становив менше 30 лей за 1 рейхсмарку. До того ж поліцейська боротьба з такими обмінами іноземної валюти дуже важка. Мое зауваження про надзвичайно високі ціни в Одесі були для нього дуже цікаві, оскільки губернатор Трансністрії до цього часу своїми повідомленнями створював враження, що цінові співвідношення у порівнянні з румунськими слід вважати нормальними. У ході подальшої бесіди дійшли до взаємної згоди в тому, що стимул для небажаного утворення курсу лея по відношенню до купюр імперських кредитних кас у нелегальній торгівлі зразу зникне, якби вдалося ціни в Трансністрії збити і вивести на румунський рівень цін (перерахований за офіційним курсом 1 : 60). Це могло б відбутися через збільшення офіційного імпорту товарів із Румунії у

Трансністрію і суворі заходи зі стабілізації цін урядом Трансністрії. Певна річ, пан Ромнікеану вказував на те, що труднощі перешкоджають таким діям і що у Трансністрії є ще відкриті кордони на півночі і сході, через які імпорту купюр імперських кредитних кас і експорт товарів з Трансністрії можуть недостатньо контролюватися. У питанні валютної зміни у Трансністрії пан Ромнікеану з власної ініціативи зауважив, що від запровадження внутрішньої румунської валюти лея через ще невияснене політичне майбутнє Трансністрії принципово відмовляються, щоб не бути зобов'язаним у майбутньому розраховуватися з іншою країною за обіг у грошових знаках леях. Проти впровадження транснаїстрівських банківських білетів-леїв, яке все ще планувалося міністерством фінансів, виникли сумніви, що ними також дуже швидко будуть торгувати і при сучасних цінових співвідношеннях з дизажіо у порівнянні з внутрішніми румунськими грошима леями. Зрештою, німецький вермахт надає великого значення тому, щоб купюри імперських кредитних кас залишалися дійсними засобами платежу у Трансністрії. На завершення пан адміністратор Ромнікеану попросив мене, щоб він узагальнив в письмовій формі мої спостереження про цінові співвідношення у Трансністрії для Національного банку і міністерства фінансів Румунії.

Я відповів, що хочу це спочатку обговорити з нашим особливим уповноваженим з економічних питань, паном міністром Нойбахером, і що я для такого повідомлення в румунський уряд міг би залучити ще інші матеріали, що знаходяться в конфіденційних повідомленнях офіцера із захисту економіки в Одесі (з котрим я свого часу мав обговорення), які він надсилав у місію із захисту економіки в Бухаресті. Щодо встановлення контакту з особливим уповноваженим з економічних питань і захисту економіки я розповім у подальшому.

Копія вище вказаного повідомлення для правління імперського банку додається.

Директор при Рейхсбанку. Підпис нерозбірливий

Машинопис, BA Berlin, R 29/111, Der Leiter der Reichskreditkasse (Bukarest) vom 26.06. 1942.

№ 3

Головнокомандування вермахту Берлін,
19 серпня 1942 р.
59 ВІК Секретно!
2198/42g

Експреслист

Пану міністру економіки.

Пану міністру фінансів.

Пану директору імперських кредитних кас.

Зміст: щодо зміни валюти у Трансністрії

Шеф-інтендант контингенту німецьких військ у Румунії повідомив, що у Трансністрії, головним чином в Одесі, почастишали випадки, коли публічно на вулицях і на ринках обмінюють банкноти імперських кредитних кас за курсом

1:40 і пропонують навіть 1:25. Про такі випадки повідомили нам військовослужбовці вермахту, котрі приїхали з Трансністрії, а також службовці філії імперських кредитних кас у Бухаресті. Така дискримінація банкнотів імперських кредитних кас є нестерпною з огляду важливості цих банкнотів у якості засобів платежу для вермахту. Хоча румунський губернатор Трансністрії знає про такі випадки, до цього часу ніяких заходів супроти знецінення банкнотів імперських кредитних кас у Трансністрії не вживалося. Тому ОКВ просить через німецького посла у Бухаресті терміново вимагати від румунського уряду здійснення гострих заходів проти необґрунтованого зниження вартості банкнотів імперських кредитних кас у Трансністрії.

Керівник головнокомандування вермахту.

За дорученням // Доктор Ульріх.

Гербова печатка.

Машинопис, BA Berlin, R 29/4, Schnellbrief vom 19.08. 1942.

№ 4

Рейхсміністр фінансів Берлін W8 31 серпня 1942 р.

F 4406-294 Вільгельмплац ½.

Секретно!

Валютне становище в Трансністрії, відповідь на лист ОКВ 59 В1К-2198/42g-WV від 19 серпня 1942 р.

Втрата вартості банкнотів імперських кредитних кас по відношенню до лей у Трансністрії знову свідчить про необхідність терміново чинити тиск на румунський уряд, оскільки врешті-решт з його згоди замість банкнотів імперських кредитних кас стали впроваджувати власні гроші. Втрата вартості для авторитету банкнотів імперських кредитних кас і, таким чином, для німецьких інтересів на Балканах і в прикордонних російських територіях є очевидною. Не виключена можливість, що румунський уряд свідомо хоче запроваджувати валюту лей у Трансністрії, щоб в економічному сенсі використати Трансністрію на користь Румунії і щоб при цьому не постраждали власні валютні інтереси, а постраждали банкноти імперських кредитних кас.

Тому я як міністр підтримую бажання ОКВ і прошу здійснити енергійні кроки щодо румунського уряду з приводу остаточного вирішення грошових відносин у Трансністрії. При цьому слід посилатися на мій лист Y 5105/1-221 від 31 серпня 1942 р. Це не повинно робити румунському уряду труднощів, оскільки, за румунськими даними, необхідні засоби платежу вже є у наявності (лист рейхсміністерства економіки Ld 3/33807/42 від 22.08. 1942).

За дорученням міністра Харгенау / Підпис /

Лист розісланий: рейхсміністру економіки, директорату Рейхсбанку, головному правлінню імперських кредитних кас.

Машинопис, BA Berlin, R 29/4, Schreiben des RFM an Verwaltungsrates des RKK vom 31.08.1942.

№ 5

**Відповідь на лист ОКВ 59 В1К-2198/42g -WV від 19.08. 1942 р.
Недооцінка банкнотів імперських кредитних кас у Трансністрії**

Першу причину для падіння курсу банкнотів імперських кредитних кас у Трансністрії ми бачимо в тому, що Румунія виводить з обігу рубльові банкноти. Коли німецька сторона встановила обмін валют за твердим курсом 10 рублів = 1 рейхсмарці, румуни встановили курс 1 рейхсмарка = 20 рублям. Таким чином, рубль втратив 50 % вартості по відношенню до німецького курсу. Наступна причина падіння курсу в тому, що вермахт, здійснюючи покупки у Трансністрії, яка мала обмежений запас товарів, спричинив підвищення цін і зниження вартості рейхсмарки. Ці запаси хотіли поповнити через їх ввезення з Румунії, що призвело до виникнення підвищеного попиту на засоби платежу в леях. І за придбання таких леїв платять суттєву надбавку. Голод на товари навіть за таким курсом 1 рейхсмарка за 25–30 леїв приносить ще достатній прибуток.

Губернатор Трансністрії, наскільки мені відомо, нічого не зробив, щоб запобігти втраті вартості банкнотів імперських кредитних кас. З боку Румунського національного банку 26.06 1942 р. було дано роз'яснення членом директорату паном адміністратором Ромнікеану керівнику імперської кредитної каси в Бухаресті (пан гауптман Зайферт), який пояснив, що стабільність цін у Трансністрії зустрічається з труднощами, оскільки ввіз банкнотів імперських кредитних кас і вивіз товарів неможливо достатньо ефективно контролювати. У зв'язку з цим потрібно зауважити, що губернатор прагне до того, щоб обіг банкнот не був вищим тодішнього кредиту 50 млн. рейхсмарок. Проте німецький вермахт додатково ввів в обіг велику кількість грошей через покупки і через платежі заробітної плати солдатам та офіцерам. Губернатор з цієї причини наказав не приймати в обіг банкноти номіналом 50 рейхсмарок через те, що банкноти вказаної вартості в рамках цього кредиту не надавалися.

Берлін С. 111, 25 серпня 1942 р.

Старший інспектор Рейхсбанку Центер. / Підпис /

Машинопис, ВА Berlin, R 29/4 Stellungahme des Leiters der Wechsellkasse Odessa, den 25 august 1942.

¹ Лисенко О., Нестеренко В. Окупаційний режим на Україні у 1941–43 рр.: адміністративний аспект // Архіви окупації 1941–1944. – Т. 1. – К., 2006. – С. 768; Гальчак С. Політика румунської окупаційної влади на території Північної Трансністрії // Архіви окупації 1941–1944. – Т.1. – К., 2006. – С. 840.

² Безсмертя: Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Ред. колегія: І. О. Герасимов (голова), І. Т. Муковський, П. П. Панченко, Р. Г. Вишневецький. – К.: Пошуково-вид. агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 177.

³ Щетніков В. Одеса під час фашистської окупації 16 жовтня 1941 – 10 квітня 1944 рр. // Архіви окупації 1941–1944. – Т. 1. – К., 2006. – С. 827.

⁴ Ibid, p. 827.

⁵ Ibid, p. 825.

⁶ Götz Aly. Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus.- Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 2006. – (480 s.) – S. 267.

⁷ “Одесская газета”. 1941, 17 листопада.

⁸ *Загоруйко М. М.* Крах плана “Ольденбург”: О срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР / М. М. Загоруйко, А. Ф. Юденков. – Изд. 2-ое, перераб. и дополн. – М.: “Экономика”, 1974. – (384 с.) – С. 378.

⁹ Бундесархів, Берлін (у подальшому BA Berlin), R 2/30703, RB (Waldeck) dt.-rumänische Verhandlungen, jan. 1942.

¹⁰ Götz Aly. Hitlers Volksstaat, s. 268.

¹¹ BA Berlin, R 29/3, Bl.18-23 Verwaltungsrat der RKK 16.12. 1941; R 2/14585 Besuch des Generaldirectors im rum. Finanzministerium, Nicolae Rasmeritza bei RB Dir. Wilhelm 2.07.1941.

¹² Götz Aly. Hitlers Volksstaat, s. 268.

¹³ BA Berlin, R 2/30703, Stellungnahme der RB über Puhl an Funk vom 8.12.1941.

¹⁴ *Проектор Д. М.* Агрессия и катастрофа. Высшее военное руководство Германии во Второй мировой войне 1939–1945 / Д. М. Проектор. – Изд. 2-ое. – М.: “Наука”, 1972. – (?68 с.). – С. 503–505. Румунія під Сталінградом втратила 18 дивізій (200 тис. вбитими, з яких 11 тис. офіцерів і 9 тис. унтер-офіцерів), або 2/3 своїх бойових з’єднань. Незважаючи на втрати, румунський союзник ще довго залишався у блоці з Німеччиною, утримуючи 6 дивізій в 17-й армії на кубанському плацдармі і дві, а пізніше 7 дивізій– у Криму.

¹⁵ BA-MA, Freiburg, RW 7/1711a, Bl.176f, Protokoll Antonescu-Ribbentrop, 11.01.1943.

¹⁶ *Фриснер Ганс.* Проигранные сражения / Ганс Фриснер. – М.: “Воениздат”, 1966. – (240с.). – С. 49.

¹⁷ BA-MA, Freiburg, RW 7/1711a, Bl.176f, Protokoll Antonescu-Ribbentrop, 11.01.1943.

¹⁸ BA-MA, Freiburg, RH 31/1/v.134, DHM Bukarest (Hansen) an OKW/AWA (Reinecke), 3.02.1943.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Götz Aly. Hitlers Volksstaat, s. 272.

²¹ BA Berlin, R 2/13502, Verwaltungsrat der RKK 5.12. 1942 u 27.02. 1943.

²² *Проектор Д. М.* Агрессия и катастрофа. – С. 602–603.

²³ BA Berlin, R 2/30916, Wehrmachtfinanzierung in Rumänien 1944.

²⁴ Götz Aly. Hitlers Volksstaat. – S. 269.

²⁵ BA Berlin, R29/3, Berichte über Sitzung des Verwaltungsrates der Reichskreditkassen vom 12.12.1941.

²⁶ BA Berlin, R 29/4, Schreiben des RFM an Verwaltungsrates des RKK vom 31.08.1942.

²⁷ Ibid.

²⁸ BA Berlin, R 29/3, Berichte über Sitzung des Verwaltungsrates der Reichskreditkassen vom 29.01.1942.

²⁹ BA Berlin, R 29/4 Stellungnahme des Leiters der Wechselkasse Odessa.

³⁰ BA Berlin, R 29/4, Berichte über Sitzung des Verwaltungsrates der Reichskreditkassen vom 2.12.1942. BA Berlin, R 29/430, Schreiben vom 19.04.1943 der RKK Bukarest an HV.

³¹ BA Berlin, R 29/4, Schreiben des RFM an Verwaltungsrates des RKK vom 31.08.1942.

³² Военные знаки Одессы // www.grivna.org.ua. – 2005
info@grivna.org.ua.

³³ *Buzdugan G., Luchian O., Oprescu C.* Monede și bancnote românești. – București, 1977. – (432 p.). – P. 403–404.

³⁴ Gribanow M.D. “Transnistria” Currency Notes // I.B.N.S. Journal. – Vol. 20. – № 3–4. – 1981. – P. 68, 85.

³⁵ *Ibid.*, p. 85.

³⁶ BA Berlin, R 29/260, TAO 75/43 vom 27.05.1943. Nur Odessa.

Раскрыты отдельные аспекты монетарной политики фашистской Германии и Румынии в оккупированной ими Транснистрии сквозь призму использования разных видов окупационной валюты.

Ключевые слова: губернаторство Транснистрия; бонистика; Рейхсбанк; имперские кредитные кассы; монетарная политика; окупационные деньги.

The research reveals the certain aspects of the monetary policy of the Nazi Germany and Romania in the occupied territory of Transnistria through the prism of different sorts of occupation currency.

Keywords: governorship of Transnistria; bonistics; Reichsbank; empire cash credit; monetary policy; occupation currency.